

УДК 37.013.41-058.862

СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ ВИХОВАНЦІВ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ

Лоза Т. В.

Досвід виховання дітей-сиріт в умовах дитячого будинку сімейного типу сприяв приверненню уваги до питання підготовки таких вихованців до самостійного життя. Особливості даного процесу було діагностовано методом опитування батьків-вихователів та спеціалістів із соціального супроводу. Аналіз отриманих результатів дозволив виявити низку проблемних аспектів та першопричин низької готовності дітей-сиріт до самостійного життя. Таким чином, представлені результати можуть слугувати базовим інформаційним масивом для розробки форм та методів такої соціально-педагогічної підтримки вихованців, що забезпечить підвищення ефективності їх підготовки до самостійного життя.

Ключові слова: дитина-сирота, дитячий будинок сімейного типу, підготовка до самостійного життя, батьки-вихователі, соціальний супровід.

Опыт воспитания детей-сирот в условиях детского дома семейного типа способствовал привлечению внимания к вопросу подготовки таких воспитанников к самостоятельной жизни. Особенности данного процесса были диагностированы методом опроса родителей-воспитателей и специалистов по социальному сопровождению. Анализ полученных результатов позволил выявить ряд проблемных аспектов и низкой готовности детей-сирот к самостоятельной жизни. Таким образом, представленные результаты могут служить базовым информационным массивом для разработки форм и методов такой социально-педагогической поддержки воспитанников, которая обеспечит повышение эффективности их подготовки к самостоятельной жизни.

Ключевые слова: ребенок-сирота, детский дом семейного типа, подготовка к самостоятельной жизни, родители-воспитатели, социальное сопровождение.

The experience of bringing up children in conditions of family-type children's homes was conducive to drawing attention to the question of preparing foster children for independent living. Peculiarities of this process were determined through a survey of foster parents and social support specialists. The analysis of obtained data shows a range of problematic aspects and primal causes of low preparedness for independent living in orphans. Thus, these results can serve as baseline information for the development of forms and methods of such social and educational support that will improve the effectiveness of their preparation for independent living.

Key words: orphan, family-type home, preparation for independent living, foster parents, social support.

Розвиток педагогічної теорії та соціальні зміни у суспільстві зумовили потребу розробки основ соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт для забезпечення їх всебічної підготовки до самостійного життя. З цією метою в умовах сучасної соціально-педагогічної практики потребує уваги виховання дітей-сиріт в умовах дитячих будинків сімейного типу (далі – ДБСТ).

Розробки науковців з означеної тематики на практиці знайшли вираження у методиці соціального супроводу ДБСТ. Цьому передувала ґрунтовна розробка технології соціально-педагогічної підтримки ДБСТ, що включає організацію інформаційної кампанії, попередньої роботи з кандидатами у батьки-вихователі, юридичне оформлення ДБСТ, а також методику соціального супроводу та тренінгову програму для батьків-вихователів.

Упровадження на практиці такої діяльності привело до розвитку вітчизняної наукової концепції соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт для забезпечення їх розвитку в умовах ДБСТ. Слід зазначити, що основні завдання

такої підтримки в умовах ДБСТ визначаються дослідниками відповідно до напрямів життєдіяльності цього інституту і включають: зміцнення й захист фізичного й психічного здоров'я дітей шляхом створення доцільного особистісно орієнтованого режиму дня і змістовної розробки всіх його аспектів; забезпечення наступності між сферами соціального становлення дитини; створення оптимальних умов для розширення соціальних контактів дитини. Зазначені напрями є змістовними орієнтирами організаційно-методичної моделі формування життєвих планів вихованців ДБСТ, що включає також комплекс процесів задоволення їх професійно-пізнавальних і духовних потреб, розвиток загальних і професійних здібностей. Такий ракурс наукового пошуку простежується у роботах Г. Бевз, Т. Бессонової, І. Зверєвої, А. Капської, Н. Комарової, Г. Лактіонової, І. Пеші, І. Трубавіної, С. Харченко та І. Ченбай.

Проте питання підготовки вихованців ДБСТ до самостійного життя зостається недостатньо вивченим. Тому для детального розуміння суті, значення та особливостей даного процесу нами здійснено його емпіричне дослідження, результати якого презентовані у нашій статті.

Важливо зауважити, що підготовка вихованців ДБСТ до самостійного життя передбачає їх соціально-педагогічну підтримку для “забезпечення якнайповнішої адаптації до соціального середовища, максимальної нейтралізації набутого негативного досвіду, компенсації вад фізичного і психологічного розвитку, набутих за умов асоціального оточення” [5, с. 8].

Відповідно до тематики нашого наукового пошуку важливим є визначення І. Трубавіною основних компонентів виховної системи ДБСТ, до яких автор відносить: індивідуально-груповий, ціннісно-орієнтаційний, функціонально-діяльнісний, просторово-часовий та діагностично-аналітичний. Ці компоненти визначають зміст соціально-педагогічної підтримки ДБСТ, а отже, повинні слугувати змістовним орієнтиром при підготовці вихованця ДБСТ до самостійного життя. Вагомим у даному контексті є наведений перелік труднощів дитини-сироти, що проявляються у ході її соціально-педагогічної підтримки: неготовність ділити любов та турботу прийомних батьків з рідними дітьми, до реалізації прав та виконання домашніх обов'язків; образи біологічних батьків, що призводять до неадекватної оцінки батьків-вихователів, роздвоєності у дитини [7, с. 55].

Отже, підготовка дітей-сиріт до самостійного життєзабезпечення потребує орієнтації всієї виховної системи ДБСТ на “ефективне використання наявних ресурсів для оптимальної та швидкої адаптації сім'ї і дитини-вихованця; надання допомоги батькам, щоб у подальшому вони могли вирішувати проблеми шляхом мобілізації власних ресурсів; забезпечення партнерських стосунків між сім'єю, соціальною службою, іншими державними та громадськими установами для комплексної реалізації прав дитини-вихованця” [2, с. 89].

Для нівелювання вказаних проблем потрібно зосередити увагу на особистісному розвитку вихованців, що пов'язаний з ліквідацією наслідків соціально-психологічної деривації. Обов'язковою умовою надання такої підтримки є адресність, спрямованість на вирішення індивідуальних проблем конкретної дитини засобами вивчення її особистості та оточення, пошуку адекватних засобів взаємодії і допомоги дитині самостійно вирішити свою проблему [8, с. 21]. При цьому засоби підтримки сприяють гармонізації відносин сироти, групи та середовища на основі задоволення потреби у соціокультурній адаптації, самореалізації і розвитку самостійності дитини.

Окрім цього, завданнями батьків-вихователів при взаємодії з вихованцями для подальшого становлення останніх є: формування об'єктивної самооцінки, подолання проявів асоціальної поведінки, сприйняття нових соціальних норм, формування почуття єдності з родиною та причетності до загальних справ, подолання невпевненості і страхів дитини [4, с. 105], виховання внутрішньої свободи на основі вільної і здорової правосвідомості, професійного, життєвого і соціального самовизначення [1, с. 14].

З огляду на такий широкий спектр питань, які потребують уваги при здійсненні підготовки вихованців ДБСТ до самостійного життя, варто наголосити, на тому, що “позитивне самовизначення, вибір життєвого шляху, вирішення питання про місце проживання, навчання чи роботу, вибір соціальної моделі для

наслідування, проходження підліткової кризи та кризи випуску залежить, по-перше, від якості відносин дитини-сироти та батьків-вихователів, а по-друге, від якості контакту зі службою супроводу” [6, с. 79]. Саме тому на фінішному етапі виховання важливо обговорити і прийняти почуття дитини, підвести підсумки прожитого разом часу та виділити позитивні моменти, визначити подальші перспективи для взаємодії [3, с. 38].

Таким чином, робота з ДБСТ щодо підготовки вихованців до самостійного життя потребує спланованості дій соціального педагога та батьків-вихователів, оскільки вихід неадаптованої дитини у соціум за умови наявності наслідків попередньої депривованості призводить до подальших негативних тенденцій.

Зважаючи на це, у рамках проведення нашого дослідження було опитано 258 батьків-вихователів ДБСТ, що виховують дітей-вихованців старшого підліткового віку та проживають у Дніпропетровській області, а також 104 спеціалісти Центрів соціальних служб для сім'ї дітей та молоді (далі – ЦСССДМ), що здійснюють соціальний супровід ДБСТ у Дніпропетровській області. У ході проведення анкетування були використані авторські діагностичні методики, за інструкцією яких респондентам дозволялося обирати одночасно кілька варіантів відповідей на одне питання, тому сумарна кількість набраних відсотків за кожним з питань може перевищувати 100 %.

Так, батьки-вихователі ДБСТ засвідчили наявність таких проблемних аспектів при підготовці вихованців до самостійного життя, як наявність у них: проблем у школі через педагогічну занедбаність та відсутність мотивації до навчання (72,4 % опитаних); шкідливих звичок (71,8 % опитаних); результатів впливу попереднього асоціального життя на розвиток особистості та прийняття соціальних норм (68,1 % опитаних); проблем, пов'язаних із сексуальним розвитком (54,2 % опитаних); упередженого ставлення оточення до членів ДБСТ (53,2 % опитаних); труднощів у батьків-вихователів при виборі виду допомоги дитині у зв'язку з її травматичним минулим (71,2 % опитаних) та при пошуку методів реагування на негативні вчинки вихованців (48,6 % опитаних). Окрім цього, батьки-вихователі відзначили наявність таких труднощів при підготовці вихованців до самостійного життя, як: специфічність психологічної допомоги, якої потребують вихованці на даному етапі (75,3 % опитаних), та недостатня розробленість форм і методів соціальної підтримки з психолого-педагогічних, юридичних, медичних аспектів (71,9 % опитаних).

Відповіді батьків-вихователів на питання “Які форми роботи спеціаліста з соціального супроводу були б найактуальнішими для вашої сім'ї при підготовці дитини-вихованця до самостійного життя?” розподілилися так:

- а) проведення тренінгу для батьків-вихователів з підготовки вихованця до самостійного життя та його соціальної інтеграції – 66,4 %;
- б) робота з дитиною-вихованцем щодо профорієнтації – 51,9 %;
- в) надання пам'яток вихованцю щодо установ, які зможуть допомогти після виходу з ДБСТ – 69,2 %;
- г) бесіди з дитиною-вихованцем щодо планування майбутнього – 23,1 %;
- г) розробка більш детального плану соціального супроводу для формування самостійності дитини-вихованця – 48,8 %;
- д) організація роботи груп взаємодопомоги, де можна отримати поради від інших батьків-вихователів, ділитися досвідом між собою – 39,5 %.

Підтвердженням зацікавленості батьків-вихователів у оптимізації процесу підготовки старших підлітків до самостійного життя в умовах ДБСТ виступила наявність відповідей на попереднє питання у графі “інший варіант”, де вони пропонували розробку тренінгових вправ для дітей-вихованців та сприяння залученню вихованців до участі у розвивальних гуртках та масових заходах.

Відповіді батьків-вихователів щодо збільшення потреб у послугах на етапі підготовки дитини-вихованця до самостійного життя свідчать про зростання актуальності таких послуг, як: консультування з питань законодавства (36,1 % опитаних); діагностика та корекція комунікативних навичок дитини, статевої ідентичності, цілісності образу “Я”, розуміння гендерних ролей (61,6 % опитаних); поліпшення взаємин дитини з соціальним середовищем (46,5 % опитаних); здійснення роботи з профорієнтації дітей-вихованців (74,8 % опитаних); надання

інформації батькам-вихователям щодо ефективних методів виховання дітей (61,3 % опитаних); навчання дитини щодо формування власного бюджету, ефективного планування витрат (53,3 % опитаних); надання дитині-вихованцю знань щодо здорового способу життя, першої медичної допомоги (34,2 % опитаних); надання інформації про ресурси громади та допомоги в їх використанні на користь дитини (76,4 % опитаних).

Додатково батьки-вихователі відзначили необхідним в умовах ДБСТ:

- надання старшим підліткам інформації щодо формування поняття усвідомленого батьківства, збереження здоров'я при статевих відносинах, розвитку правової культури, побутових навичок, умінь планувати сімейний бюджет;

- надання психологічної допомоги для формування конструктивних відносин дитини з оточенням, самоідентифікації, формування позитивної самооцінки, розуміння гендерних ролей та суті романтичних відносин, прийняття дитиною свого минулого та себе у ньому;

- надання методичної допомоги при формуванні старшим підлітком життєвої мети та поточних планів, здійсненні професійного самовизначення.

На питання “Які послуги, на вашу думку, будуть затребуваними вихованцями після виходу з ДБСТ?” значну кількість відсотків набрали інформаційні послуги – 52,1 % та посередницькі послуги – 46,3 %, що підсилює вагомість надання підтримки такого спрямування в умовах ДБСТ.

Серед власних потреб батьки-вихователі відзначили важливість профілактики власного емоційного вигорання (48,4 % опитаних), обміну досвідом (28,3 % опитаних) та підвищення кваліфікації (14,6 % опитаних). Важливо відмітити, що батьки-вихователі демонструють бажання отримати інформацію щодо шляхів налагодження контактів дитини з біологічними родичами (37,9 % опитаних); юридичних аспектів виховання та соціального забезпечення дитини (15,3 % опитаних); впливу занедбання, насильства та негативного ставлення на розвиток дитини (28,3 % опитаних); методів запобігання ревнощам та заздощам між прийомними та біологічними дітьми (34 % опитаних); особливостей підготовки себе та вихованця до різних сценаріїв його виходу із сім'ї (52,1 % опитаних).

Не менш важливим є і той факт, що батьки-вихователі засвідчили готовність до отримання знань про нові методи, програми, форми роботи (76,3 % опитаних), а також умінь щодо: зміцнення стосунків дитини з її біологічною родиною (18,2 % опитаних), підтримки довготривалих стосунків у житті дитини (46,4 % опитаних), співпраці у команді зі спеціалістами та іншими батьками-вихователями (49,3 % опитаних), уміння розв'язувати конфліктні ситуації різного роду (37,9 % опитаних).

За результатами опитування батьків-вихователів ми можемо відзначити, що отриманий матеріал є базою для вдосконалення існуючої системи соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах ДБСТ. Проведення аналогічної роботи зі спеціалістами ЦСССДМ, що здійснюють соціальний супровід ДБСТ, дало наступні результати.

Спеціалісти ЦСССДМ, що здійснюють соціальний супровід ДБСТ, відзначають, що у їх практиці часто зустрічаються наступні проблемні аспекти: негативний вплив відносин дитини з біологічними родичами (43,5 % опитаних); наявність у старших підлітків проблем у школі через педагогічну занедбаність та відсутність мотивації до навчання (49,4 % опитаних), а також наявність шкідливих звичок (62,3 % опитаних); наявність впливу попереднього асоціального життя на розвиток дитини та прийняття нею соціальних норм (71,2 % опитаних); наявність проблем, пов'язаних із сексуальним розвитком (54,2 % опитаних); наявність упередженого ставлення оточення до членів ДБСТ (56,4 % опитаних); наявність труднощів у батьків-вихователів під час пошуку методів реагування на негативні вчинки вихованців (51,9 % опитаних); виснаженість та перевантаженість батьків-вихователів (45,7 % опитаних); наслідки “родинних сценаріїв”, що існували у ДБСТ до прийняття дитини-вихованця (53,6 %). Також спеціалісти ЦСССДМ у вигляді відкритих відповідей відзначили наявність у старших підлітків проблем зі здоров'ям, що ускладнюють їх підготовку до самостійного життя. Окрім цього, спеціалісти із соціального супроводу відзначили наявність таких труднощів при підготовці вихованців до самостійного життя, як: недостатня

обізнаність спеціалістів щодо об'єму і специфіки потреб вихованців на цьому етапі (56,2 % опитаних), специфічність психологічної допомоги, що затребувана членами ДБСТ на даному етапі (68,5 % опитаних), та недостатня налагодженість взаємодії ЦСССДМ з іншими державними закладами, установами місцевого самоврядування, благодійними організаціями (65,8 % опитаних).

Аналогічно результатам опитування батьків-вихователів, відповіді спеціалістів ЦСССДМ на питання "Які форми роботи спеціаліста з соціального супроводу є найактуальнішими для ДБСТ з підготовки дитини-вихованця до самостійного життя?" розподілилися наступним чином:

а) проведення тренінгу для батьків-вихователів з підготовки вихованця до самостійного життя та його соціальної інтеграції – 53,7 %;

б) робота з дитиною-вихованцем щодо профорієнтації – 71,3 %;

в) надання пам'яток вихованцю щодо установ, які зможуть допомогти після виходу з ДБСТ – 68,9 %;

г) бесіди з дитиною-вихованцем щодо планування майбутнього – 46,1 %;

г) розробка більш детального плану соціального супроводу для формування самостійності дитини-вихованця – 19,6 %.

Відповіді спеціалістів з соціального супроводу щодо збільшення потреб у послугах на етапі підготовки дитини-вихованця до самостійного життя свідчать про зростання актуальності таких послуг, як: консультування з питань законодавства (39,3 % опитаних); допомога в освоєнні правової культури (46,2 % опитаних); діагностика та корекція комунікативних навичок дитини, статевої ідентичності, цілісності образу "Я", розуміння гендерних ролей (78,6 % опитаних); поліпшення взаємин дитини з соціальним середовищем (35,7 % опитаних); здійснення роботи з профорієнтації дітей-вихованців (75,8 % опитаних); надання інформації батькам-вихователям щодо ефективних методів виховання дітей (61,3 % опитаних); навчання дитини щодо формування власного бюджету, ефективного планування витрат (53,3 % опитаних); допомога у реалізації права на житло дитини-вихованця (61,1 % опитаних); надання дитині-вихованцю знань щодо здорового способу життя, першої медичної допомоги (40,6 % опитаних); надання інформації про ресурси громади та допомоги в їх використанні на користь дитини (78,3 % опитаних).

У подальших відповідях спеціалісти ЦСССДМ відзначили необхідним в умовах ДБСТ:

– надання старшим підліткам інформації щодо формування поняття усвідомленого батьківства, подолання споживацького підходу вихованця у відносинах з оточенням, розуміння гендерних ролей та суті романтичних відносин, розвитку правової культури, умінь адекватно реагувати у конфліктних ситуаціях та планувати сімейний бюджет;

– надання психологічної допомоги для формування конструктивних відносин дитини з оточенням, самоідентифікації, формування позитивної самооцінки, визначення життєвої мети та прийняття свого минулого;

– надання методичної допомоги для здійснення старшим підлітком професійного самовизначення, усвідомлення власних потреб та їх задоволення адекватним шляхом.

На питання "Які послуги, на вашу думку, будуть затребуваними вихованцями після виходу з ДБСТ?" значну кількість відсотків набрали такі послуги: інформаційні – 52,1 %, соціально-психологічні – 42,6 %, соціально-правові – 49,4 % та посередницькі – 46,3 %.

Враховуючи те, що спеціалісти ЦСССДМ не тільки підтвердили наявність проблемних аспектів при здійсненні підготовки вихованців ДБСТ до самостійного життя, а й розширили масив попередньо отриманої нами інформації про специфіку підготовки в умовах ДБСТ, ми пропонуємо звернути увагу на наступні пропозиції спеціалістів ЦСССДМ.

Відповідаючи на питання "Як Ви вважаєте, для вирішення яких питань щодо підготовки вихованців ДБСТ до самостійного життя необхідна розробка методичних рекомендацій для соціальних працівників і батьків-вихователів?", спеціалісти з соціального супроводу визнали доцільними рекомендації щодо надання дитині психологічної допомоги (67,4 % опитаних), щодо юридичних

аспектів у питаннях виховання та соціального забезпечення дитини (46,5 % опитаних) та щодо впливу занедбання, насильства, негативного ставлення на розвиток дитини (66,8 % опитаних). Також спеціалісти ЦСССДМ назвали необхідним задоволення потреб батьків-вихователів щодо обміну досвідом з колегами (52,1 % опитаних), профілактики їх емоційного вигорання (56,3 % опитаних), покращення їх взаємодії із школами, службами у справах дітей тощо (48,8 % опитаних).

Серед опрацьованих нами відповідей на відкрите питання “Надайте, будь ласка, поради та рекомендації щодо поліпшення процесу підготовки вихованців ДБСТ до самостійного життя, вирішення їх питань на цьому етапі та у процесі подальшої соціалізації” варто звернути увагу на такі коментарі: “потрібна розробка методички з даної тематики”, “необхідно більш детально розглядати дане питання у ході підвищення кваліфікації батьків-вихователів”, “потрібно удосконалити план соціального супроводу вихованців з урахуванням цього аспекту”, “потрібне додаткове навчання спеціалістів щодо роботи з юними людьми перед їх виходом у самостійне життя”, “батьки-вихователі потребують більшого об’єму послуг, оскільки не можуть охопити всі виховні питання”, “важливою є робота з підлітками щодо роз’яснення їх прав та обов’язків”, “потрібно здійснювати профілактику правопорушень (крадіжки дітей-вихованців)”, “необхідно більше залучати дітей до вирішення побутових питань та спільної праці”, “основне – це поліпшення взаємин дитини з соціальним середовищем”, “потрібен акцент на збереження стосунків з батьками-вихователями після виходу дитини з ДБСТ”, “потрібно побороти стереотип дітей-вихованців “мені всі винні”, “для своєчасного вирішення проблеми потрібні додаткові детальні методичні рекомендації та тренінгові програми і для батьків-вихователів, і для спеціалістів”, “варто більше уваги приділяти самостійному задоволенню вихованцем своїх потреб”.

Загалом, отримані під час діагностики дані дають усі підстави стверджувати, що сьогодні підготовка вихованців до самостійного життя в умовах ДБСТ не дає очікуваних результатів. Таким чином, на основі отримання вичерпної інформації з означеного питання необхідна розробка форм та методів соціально-педагогічної підтримки вихованців ДБСТ, що дозволять підвищити їх готовність до сімейного життя за рахунок використання ресурсів ДБСТ та соціальних служб.

Література

1. Захарова Ж. А. Социально-педагогическое сопровождение воспитания приемного ребенка в замещающей семье / Ж. А. Захарова. – Кострома : Авантитул, 2009. – 265 с.
2. Комарова Н. М. Посібник для прийомних батьків та батьків-вихователів / Н. М. Комарова. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
3. Методические рекомендации по подготовке и сопровождению замещающих семей / под ред. Л. В. Смыкало. – СПб. : Санкт-Петербургская общественная организация “Врачи детям”, 2010. – 202 с.
4. Методичні рекомендації щодо сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у запитаннях та відповідях). – К. : Держсоцслужба, 2005. – 116 с.
5. Пеша І. В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / Пеша І. В. – К., 2000. – 20 с.
6. Терновская М. Ф. Педагогические основы адаптации детей – социальных сирот в системе патронатного воспитания : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Терновская Мария Феликсовна. – М., 2004. – С. 79.
7. Трубавіна І. М. Консультування сім’ї . наук.-метод. матеріали / І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. Ч. 1. – 2003. – 88 с.
8. Хуако А. А. Организационно-педагогические условия социально-педагогической поддержки детей – социальных сирот : дисс. ... канд. пед. наук / А. А. Хуако. – Майкоп, 2006. – 181 с.